

Trabzon Rum İmparatorluğunun Kuruluşunda Çevreyle Olan İlişkileri*

The Empire of Trebizond Relationships with its Vicinity in the
Foundation Period

Murat KEÇİŞ**

Öz

Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluşu, IV. Haçlı Seferi sonucunda (13 Nisan 1204) Latinlerin İstanbul'u işgal etmeleriyle doğrudan ilgilidir. Bu tarihten sonra Bizans topraklarında, hanedan üyelerinin ve işgalci Latinlerin kurduğu devletler ortaya çıkmıştır. Bu işgalden sonra Bizans; İznik, Trabzon ve Epir'de kurulan yerel hanedanlıklarla varlığını devam ettirmeye çalışmıştır. XIII. yüzyıl Yakın-Doğu tarihinde önemli rol oynayacak bu üç yerel Bizans Devleti'nin temel düşüncesi Latinler'den İstanbul'u geri alarak Bizans İmparatorluğu'nu tekrar ihya etmektir. Fakat bunu sadece bir tanesi başarıyla gerçekleştirecektir. Balkanlar'da kısa süren politik başarılarına rağmen, Epir Despotluğu 1230'da Bulgar Kralı John Asen tarafından yenilgiye uğratıldı. Böylece Epir Despotu, İstanbul'u ele geçirmek planlarından vazgeçmek zorunda kaldı. Diğer iki merkez ise, Theodoros Laskaris'in hakimiyetinde kurulan İznik İmparatorluğu ve Komnenos Hanedanından Aleksios ve David kardeşlerin kurduğu Trabzon Rum İmparatorluğu idi. Her iki devlet de Anadolu topraklarında kurulmuştu. Fakat İznik (Nicaea) coğrafi olarak İstanbul'a daha yakındı ve İstanbul'u tekrar Latinlerden geri alma planını gerçekleştirmedi. Bu makalede Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluş ve bölgeye yerleşme sürecinde çevresiyle olan ilişkileri ve devletin dış politikalarının oluşumunda bu sürecin etkisi tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Bizans Devleti, XIII. Yüzyıl

---

* Bu makale, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ Tarihi) Anabilim Dalında hazırladığımız "Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)" adlı doktora tezimizin I. Bölümü'nden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Sıhhiye/Ankara muratkecis@mynet.com

Abstract

The foundation of the Empire of Trebizond is indissolubly connected with the Fourth Crusade and the formation of the Latin Empire in Constantinople in 1204. At that time the territory of the Byzantine Empire was divided into a great number of states, partly Greek, partly Frankish. The three Greek States were destined to play an important part in the history of the Near East after 1204. These three Greek centers originated the idea of the restoration of the Byzantine Empire with its capital in Constantinople, and one of them successfully carried it out. The Despot of Epirus, which in 1222 was proclaimed the Empire of Thessalonica (Saloniki), after a short period of ephemeral political success in the Balkans was crushed in 1230 by the Bulgarian king, John Asen, and forced to give up its ambitious plan to take possession of Constantinople. The two other Greek centers were the Empire of Nicaea under Theodore Lascaris and the Empire of Trebizond under Alexis Comnenus. Both of these were established in Asia Minor. But the Empire of Nicaea, geographically close to Constantinople, had a better chance than remote Trebizond to accomplish the task of recovering Constantinople.

Key Words: *Trebizonde, Byzantine State, XIIIth Century*

IV. Haçlı Seferi (1204) sonucunda, İstanbul'un Latinler tarafından istila edilmesinden önce, Bizans İmparatoru I. Andronikos Komnenos'un (1183-1185) oğlu Manuel'den olan torunları Aleksios ve David kardeşler, Gürcü Kraliçesi Tamara'nın da yardımıyla¹ başkentten kaçmışlar ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ne hâkim olarak Trabzon Rum İmparatorluğu'nu kurmuşlardır (1204 Nisan). Bu imparatorluk varlığını, Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon'u fethetmesine kadar (1461) 257 yıl boyunca devam ettirmeyi başarmıştır. Başlangıçta Karadeniz'e hakim olarak batıya doğru genişleme siyaseti izlemekle beraber, İznik'te Theodoros Laskaris'in kurduğu devletin kuvvetlenmesi ve Selçuklu Türkleri'nin altın dönemini

¹ Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşunda, Gürcüler ile yakın ilişki içerisinde bulunduğu sıklıkla bahsedilmektedir. Modern anlamda Trabzon İmparatorluğu'nun tarihini ilk yazan Fallmerayer, Gürcü Kraliçesi Tamara ile Büyük Komnenos Hanedanı'nın akraba olduğunu ileri sürmüştür. Fallmerayer'in varsayımı, Trabzon İmparatorluğu'nun tek kaynağı olan Panaretos'un, Gürcü Kraliçesi Tamara ile ilk Trabzon İmparatoru Aleksios Komnenos arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullandığı "baba tarafından akraba (πρὸς πατρὸς θείας αὐτοῦ Θάμαρ)" ifadesine dayanmaktadır. Michael Panaretos, "Μιχαήλ τοῦ Παναρέτου Περί τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν (Michael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenon)", *Αρχεῖον Ποντοῦ (Arkheion Pontou)*, Ed. O. Lampsidés, 22 (1958), Athens 1958, s. 61. Gürcü tarihçi C. Toumanoff, Trabzon İmparatorluğu'nu kuran Komnenos ailesi ile Gürcü krallığı arasındaki akrabalık ilişkilerini detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Ayrıca Trabzon Rum İmparatorluğu ile ilgili Gürcü kaynaklarındaki bilgilerin oldukça genel ve belirsiz olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Cyrill Toumanoff, "On the Relationship between the Founder of the Empire of Trebizond and the Georgian Queen Thamar", *Speculum*, Volume 15, Issue 3 (Jul., 1940), s. 299-312.

yaşadığı I. Alâeddin Keykubad zamanında (1220-1237) Anadolu'nun siyasi birliğini sağlamasıyla, bu planından erkenden vazgeçmek zorunda kalmıştır.²

Kuruluşundan itibaren merkezîyetçi bir devlet yapısına sahip Bizans Devleti, imparatorların otoritelerinin zayıflaması ve dış tehditler ile beraber XII. yüzyılın sonlarına doğru feodalleşme eğilimi göstermeye başlamıştır. Anadolu üzerindeki Bizans kontrolünün çökmesinde İslâm fetihleri önemli rol oynamıştır. İslâm fetihlerinin etkisini yitirmesinden sonra kısmen rahat bir nefes alan Bizans İmparatorluğu, XI. yüzyılın başlarından itibaren Selçuklu Türkleri'nin Anadolu'ya girmesiyle beraber bölgenin siyasi kontrolünü tekrar yitirmiştir. Bizans, eski merkezîyetçiliğinden pek çok unsuru kaybetmiş olup, devletin iktisadî ve askerî sistemi bütünüyle feodalleşme sürecine girmiştir.³ Bu süreçte Anadolu'nun her tarafında güçlü aristokrat ailelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar merkezî idarenin zayıflamasından istifade ederek kendi yerel yönetimlerini kurmuşlardır.⁴ Bu bağlamda IV. Haçlı Seferi (Nisan 1204) sonucu İstanbul'un Latinler tarafından işgalinden önce, Trabzon ve çevresi merkezden bağımsız, güçlü

² Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluş sürecinden bahseden başlıca araştırmalar şunlardır: A. Kunik, "Osnovanie Trapezundskoi imperii v 1204 godu (1204'te Trabzon İmparatorluğu'nun Kuruluşu [Rusça]", *Uchenye zapiski Imperatorskoi Akademii nauk (İmparatorluk Bilimler Akademisi Raporları)*, 1854, vol. II, s. 705-733; F. Uspenskii, "Vydelenie Trapezunta iz sostava Vizantiiskoi imperii (Bizans İmparatorluğu'ndan Trabzon'un Ayrılması [Rusça]", *Seminarium Kondakovianum* 1 (1927), s. 21-34; A. A. Vasiliev, "The Foundation of the Empire of Trebizond", *Speculum* II (1936) 3-37; Cyrill Toumanoff, "On the Relationship between the Founder of the Empire of Trebizond and the Georgian Queen Thamar", s. 300; O. Lampsides, "Περὶ τὴν ἰδρουσιν τοῦ κράτους τῶν μεγάλων Κομνηνῶν (Trabzon İmparatorluğu'nun Kuruluşu Hakkında [Yunanca])", *Ἀρχεῖον Πόντου (Archeion Pontou)*, 31 (1971-1972) s. 3-18; N. Oikonomides, "La decomposition de l'Empire Byzantin a la veille de 1204 et les origines de l'empire de Nicee: a propos de la "Partitio Romaniae", *XVe Congres International d'Études Byzantines*, Athens 1976, Rapports et co-rapports, Histoire I.; Anthony A. M. Bryer, "David Komnenos and Saint Eleutherios", *Ἀρχεῖον Πόντου (Archeion Pontou)*, 42 (1988-1989), p. 163-187; Aynı yazar, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Papers*, XXIX, (Washington 1975), s. 113-151; S. P. Karpov, "Obrazovanie Trapezundskoi imperii (1204-1215) (Trabzon İmparatorluğu'nun Kuruluşu [Rusça])", *Vizantiiskii Vremennik (Bizans Kroniği)*, 60 [85] (2001), s. 5-29 (Aynı Yazar, *Srednevekovi Pont [Ortaçağ Pontusu]*, Lewiston-Queenston-Lampeter, 2001, Bölüm II; Aleksios tarafından Trabzon'un ele geçirilme günü tahmini için bkz. S. P. Karpov, "Obrazovanie Trapezundskoi imperii", s. 27; İbrahim Telliöglü, "Trabzon Rum Devleti'nin Kuruluşu Hakkındaki Tartışmalar", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 41, Eylül 2004, s. 139-146. İ. Telliöglü, Gürcü Kraliçesi Tamara'nın neden Aleksios ve David Komnenos kardeşlere yardım ettiği konusunda herhangi bir cevap bulamamıştır.

³ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, Ankara 1995, s. 392.

⁴ Yusuf Ayönü, "Batı Anadolu'da Bizanslı Yerel Hâkimlerin Bağımsızlık Hareketleri (XII. Yüzyılın Sonları ve XIII. Yüzyılın Başlarında)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 42 (Ankara 2007), s. 141-154.

bir aristokrat aile olan Gabraslar tarafından yönetilmekteydi. Gabrasların bu toprakları ellerinde tutmayı başarmalarının iki önemli sebebi vardı:

1. Bölge halkı, Rum ya da Karadeniz bölgesine özgü Grek (Bryer'in deyimiyle Pontic Greek)⁵ ve Kelkit Vadisi'ndeki isyankar Ermenilerin dahil olmadığı etnik unsurlardan oluşuyordu.

2. Eski Bizans Thema sistemi, yerel savunma hattı olarak *Halidiya Themasi*'nda hemen hemen bozulmadan Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar hayatta kalmayı başarabilmiştir.⁶

Gabraslar, İstanbul'a karşı Anadolu'da ortaya çıkan yerel direnişin temsilcisiydiler. Trabzon ve çevresinin doğal korumasını oluşturan yüksek Doğu Karadeniz dağları Türkmenlerin sahillere kolayca inmesine engellemiştir. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı, bir bakıma bu bölgenin Türkmen akınlarına uğramamış olmasıyla da doğrudan ilgilidir. Bununla birlikte Türkmenlerin sahillere ulaşmayı isteyip istemedikleri ise ayrı bir tartışma konusudur.

Anahatlarıyla bahsedilen bu sebepler sonucunda Bizans İmparatorluğu'nun feodalleşme sürecine girmesi, bir anlamda Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kurulmasına da uygun bir ortam hazırlamıştır. Uzun süredir merkezi kontrolün pek hissedilmediği Doğu Karadeniz Bölgesi, İstanbul'dan kaçmak zorunda kalan güçlü Komnenos ailesi üyelerine adeta kucak açtı. Trabzon merkezli bir devletin bölgede kısa sürede kabul edilmesi gerçekten de ilginçtir.

Trabzon İmparatorluğu, kuruluş sürecinde doğuda Gürcüler ve Türkmenler ile, batıda ise İstanbul'da kurulan Latin Krallığı, İznik'te ortaya çıkan Theodoros Laskaris'in Bizans Devleti ve Türkiye Selçuklularıyla mücadele etmiştir.

Trabzon imparatorları Bizans'ın Komnenos sülalesinden gelmekteydi ve Theodoros Laskaris'in mensup olduğu Laskaris sülalesine göre, daha büyük otorite ve güce sahipti. Ayrıca XIII. yüzyılın başlarında Trabzon, İznik'e göre ticarî olarak daha fazla önem arz etmekteydi. Trabzon Limanı, kentin kuruluşundan itibaren bölge ticareti açısından büyük öneme sahip olmuştur. Ancak bütün bu ticarî ve siyasî avantajlarına rağmen, Trabzon İmparatorları, İstanbul'u Latinlerden geri alarak Bizans'ı ihya etmeyi başaramadılar. Bu başarısızlıklarının en temel sebeplerinden biri ise, coğrafi olarak İstanbul'a oldukça uzak bir yerde bulunmalarındır. Bu bağlamda,

⁵ Anthony A. M. Bryer, "Greeks and Türkmens", s. 118.

⁶ Kökenleri tam olarak bilinmeyen ünlü Gabras ailesinin Trabzon'daki hâkimiyeti hakkında bkz. Anthony A. M. Bryer, "A Byzantine Family: the Gabrades c. 979-c. 1653", *University of Birmingham, Historical Journal*, 12 (1970) pp. 164-187.

merkeze ulaşan tek istikamet olan Trabzon-Sinop-İstanbul deniz yolu da, Türkiye Selçuklularının 1214 Kasım'ında Sinop'u fethetmeleriyle kapanmıştır.

Bilindiği üzere, İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesiyle, Selçukluların Anadolu'nun siyasi birliğini sağlaması aynı döneme denk gelmiştir.⁷ Selçuklular Anadolu'yu fethettikleri dönemde, eyaletlerdeki Bizans valilerinin kötü yönetimi ve merkezdeki saray mücadeleleri yüzünden Bizans Devleti'nin idarî yapısı bozulmuştur. Selçuklu fetihleri esnasında özellikle sosyal hayat, Anadolu'da inanılmayacak derecede çöküntü içerisindeydi. Orta Anadolu'da hâkim olan Danişmendli Beyliği, İsmail Bey döneminde, Kayseri ve Sivas şehirleri ile *Halidiya Teması*'nın⁸ bir kısmını hâkimiyeti altına almıştır. Malazgirt Savaşı ile Osmanlı Beyliği'nin ortaya çıkışı arasındaki dönemde, Anadolu ile ilgili yapılan çalışmaların karakteristik özelliği, Türkmenlerin değişimin etken unsuru olarak ön plana çıkarılmış olmasıdır. XIII. yüzyılın sonlarından itibaren Batı ve Kuzeybatı Anadolu'da Bizans yönetiminin ve kültürünün nihaî çöküşünde Türkmenler en önemli unsur olarak dikkat çekmektedir.⁹ XIII.

⁷ Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles-London 1971; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çeviri: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000; Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, T.T.K. Yay., Ankara 2003; Yusuf Ayönü, "Türkiye Selçuklu Devleti İle Trabzon İmparatorluğu Arasında Karadeniz Bölgesindeki Hâkimiyet Mücadeleleri (1204/1243)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXIII, Sayı:1, (Temmuz 2008), s. 15-35.

⁸ Haldi, Urartuların dağlarda yaşayan *Güneş Tanrısı*dır. C. Burney and D. M. Lang, *The Peoples of the Hills. Ancient Ararat and the Caucasus*, London 1971, s. 159, 163-64. Halidiya kelimesini, İmparator VII. Konstantinos anlamı bilinmeyen (muhtemelen bölgeye ait) bir kelime olarak nitelemiştir. Bkz. Kostantino Porfirogenito, *De Thematis*, ed. A. Pertusi, Vatikan City 1952, s. 73; Bizans'ın 820'den itibaren *Halidiya Teması* olarak adlandırdığı coğrafi alan burada kurulan Pontus Krallığına atfen Pontus Bölgesi olarak da adlandırılır. Önceleri *Ducatus* olan Halidiya (Khaldia) daha sonra *Thema* haline gelmiştir. Fakat Bizans Devleti'ni çok uğraştıran Paulisian mezhebine karşı yapılan mücadeleler sırasında burası zaman zaman *Thema*'lıktan çıkarılmıştır. *Halidiya Teması*'nın Metropolis'i Trabzon kenti idi. Halidiya ya da Halt kelimesi büyük ihtimalle Urartu kökenlidir ve "Dağların diğer tarafındaki insanlar" anlamına gelmektedir. Trabzon'un bir çok köyünün adında halâ Halt kelimesi geçmektedir. Χάλτ (Khalt), Osmanlı'nın son dönemlerine kadar Of'un Hıristiyan kalan son dokuz köyünden birinin adıdır. I. Parcharides, "Στατιστική τῆς ἑπαρχίας Ὀφείως τοῦ νομοῦ Τραπεζοῦντος", *Παρνασσός*, 3 (1879), s. 228. [I. Parcharides, "Trabzon Vilâyeti Of Kazası İstatistiği", *Parnassos Dergisi*] (Bu makalenin çevirisi için Dr. İbrahim Kelağa Ahmet'e teşekkür ederim.); Ernst Honigman, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Tercüme Eden: Fikret Işıltan, İstanbul 1970, s. 50-51. Anthony A. M. Bryer, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Papers* 29 (1975) Variorum Reprints, London 1980, s. 115, dipnot 8-9.

⁹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993; İlhan Erdem, *Türkiye*

yüzyılın başında kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu kronolojik olarak, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Türkmenlerin sahillerine ilerlemesini engelleyerek Selçuklular, Moğollar ve Bizans Devleti'nden sonra da siyasi varlıklarını devam ettirmeyi başarmışlardır. Bunun çeşitli sebepleri vardır. İmparatorluk sarayının serveti ve hanedanın uzun ömürlü olması, Trabzon İmparatorluğu'nun iki özelliğine dayanmaktaydı. Birincisi; Trabzon, İstanbul'daki imparatorların yönettiği çok dilli ve çok dinli halktan çok daha fazla bir Rum devletiydi, yani kültürü (her ne kadar Komnenoslar bunu "Roma" kültürü olarak tanımlasalar da) Yunan dili ve imparatorluk gelenekleri üstüne inşa edilmişti. Komnenos Hanedanlığı kendilerini kültürel açıdan tanımlarken "Helen" tabirini asla kullanmamışlardır.¹⁰ İmparatorluğun en verimli coğrafi alanı olan Maçka Vadisi'nin (Matzouka) Trabzon-Tebriz arasındaki kervan yolu üzerinde yer alması, imparatorluğun zenginleşmesine büyük katkı sağlamıştır. İkinci olarak ise, Trabzon Rum İmparatorluğu, XIII. yüzyılda Türkiye Selçukluları ve Moğollar ile; XIV. yüzyılda ise kendisini kuşatan Türkmen Beyleriyle ilişkilerini her zaman iyi tutmaya gayret göstermişlerdir. Bu süreçte evlilik ittifakları imparatorların en sık başvurdukları politikalardan birini oluşturmuştur. İmparatorluk, bu evlilikler yoluyla sağlanan iyi ilişkiler sayesinde siyasi varlığını 1461 yılına kadar devam ettirmeyi başarmıştır.¹¹

Gürcü Krallığı ile Bizans Komnenos ailesi arasındaki ilişkiler X. yüzyıla kadar gitmektedir. Gürcistanlı Bagrat Ailesi (Bagratiler), Bizans Komnenos ve Dukas ailesi ile III. Romanos Argros'un (1028-1034) hükümdarlığı döneminden beri akraba idi. Manuel Komnenos döneminde (1143-1180), 1170 yılında Isaakios Komnenos'un oğlu Andronikos Komnenos, Gürcü Kralı III. Georges'in (1155-1180) kızkardeşi ile evlenmiş

Selçuklular-İlhanlı İlişkileri (1258-1308), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çeviri: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000; Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles-London 1971; A. A. M. Bryer, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Papers* 29 (1975) Variorum Reprints, London 1980, s. 113.

¹⁰ IV. Haçlı Seferi'nden sonra Bizans etnik kimliği konusunda bkz. Gill Page, *Being Byzantine Greek Identity before the Ottomans*, Cambridge 2008, s. 27-71.

¹¹ G. E. Rakintzakis, *Orthodox-Muslim mixed marriages, ca. 1297-1453*, University of Birmingham, Unpublished MA Thesis 1975; M. Izeddin, "Notes sur les mariages princiers en Orient au moyen age", *Journal Asiatique*, 257 (1969), s. 139-56. Evlilik ittifakları listesi bakımından M. Izeddin'in makalesi güvenilir değildir. Trabzon İmparatorları ile Türkmen beyleri arasındaki evlilik ittifaklarının en detaylı listesi A. A. M. Bryer tarafından hazırlanmıştır. Antony A. M. Bryer, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", s. 150-151 ; Charles King, *Karadeniz*, Çev. Zülal Kılıç, İstanbul 2008, s. 123-124.

ve kralın seferlerine de katılmıştır.¹² Gürcü prensesin bu evlilikten doğan oğlu Manuel de aynı şekilde, bir başka Gürcü prensesiyle evlenmiştir. Bizans tahtına 1183 yılında geçen Andronikos Komnenos 1185 yılında çıkan iç savaşta öldürülmüş isyanı başlatan Isaakios Angelos, Komnenos ailesini ortadan kaldırmaya girişmiştir. Bu sırada Andronikos Komnenos'un oğlu Manuel'i de öldürmüştür. Fakat Manuel'in çocukları bu katliamdan her nasıl olduysa kurtulmayı başarmışlardır. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluşundaki temel meselelerden biri, Bizans Komnenos sülalesi ile Gürcü Bagrati Hanedanı arasında nasıl bir ilişkinin olduğudur.¹³

Panaretos, Trabzon'daki Komnenos Hanedanlığının kurucusu olarak görülen I. Aleksios Komnenos'un kente yerleşmek ve devlet kurmak üzere yola çıktığında Gürcü Hanedanlığı tarafından desteklendiğini hatta Aleksios'un ordusunda önemli miktarda Gürcü askeri olduğunu ifade etmektedir.¹⁴ Gürcü Kraliçesi Tamara'nın Komnenos sülalesinden gelen Aleksios ve David Komnenos'un Trabzon'da devlet kurmalarına yardımcı olmasının iki sebebi vardır.

1203 yılında III. Aleksios Angelos, Gürcü Kraliçesi Tamara'nın Akdeniz'deki Gürcü manastırlarına gönderdiği zengin kervanlara el koydu. 1185 yılında İstanbul'da Komnenos ailesinin uğradığı kıyamdan Angelos hanedanını sorumlu gören Kraliçe Tamara, onların bu son yolsuzluklarını da öğrenince hem suçluyu cezalandırmak amacıyla ve hem de kendi siyasi çıkarlarına uygun olduğu için, yeğenleri Aleksios ve David Komnenos kardeşlere bir ordu tedarik etmiş ve bu ordu ile Trabzon'u ele geçirerek burada yerel bir hanedanlık kurmalarına olanak sağlamıştır.¹⁵ Fallmerayer, Finlay ve Miller; Celaleddin Harezşah Mengüberti'nin yenilmesinden sonra Trabzon İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinin Gürcüler tarafından fethedildiğini ve David Narin'in orada ya 1236'da ya da 1241'de kral olarak

¹² V. Minorsky, "Khāqānī and Andronicus Comnenus", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 11, No. 3 (1945), s. 554-559.

¹³ Cyrill Toumanoff, "On The Relationship between the Founder of the Empire of Trebizond and the Georgian Queen Thamar", p. 300; Bu dönemde Gürcistan oldukça gelişmiş feodal bir sisteme sahipken, Trabzon İmparatorluğu'nun idarî ve dini yapısı, neredeyse sadece Bizans İmparatorluğu'nun yapısından gelmekteydi. Bkz. Michel Kurşanskis, "L'Empire de Trébizonde et la Géorgie", *Revue des Études Byzantines (REB)*, 35 (1977), p. 238.

¹⁴ Panaretos, *Kronik*, ed. O. Lampsidés, Μιχαήλ τοῦ Παναρέτου Περί τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν, Athens 1958, s. 63-65. M. F. Brosset'in Fransızca çevirisi için bkz: *Histoire du Bas-Empire*, Lebeau et Saint Martin, XVII, Paris 1834, s. 255.

¹⁵ Irène Melikoff, "Géorgiens, Turcomans et Trébizonde: Notes sur le "Livre de Dédé Korkut", *Bedi Kartlisa*, XVII-XVIII, no: 45-46, (1964), p. 20-25. Bu makalenin Türkçe çeviri için bkz. "Gürcüler, Türkmenler ve Trabzon: "Kitâb-ı Dede Korkut Üzerine", *Destan'dan Masal'a Türkoloji Yolculuklarım*, Çev. Turan Alptekin, İstanbul 2008, s. 29-30.

tahta geçtiğini iddia ederler.¹⁶ Vasiliev ise, Trabzon İmparatorluğu'nun yönetiminin büyük oranda Gürcü ve Ermeni Krallıkları'nın yapısına benzediğini ve İmparatorlukta Avrupa etkisinden ziyade Asya etkisinin görüldüğünü düşünmektedir.¹⁷ Ayrıca Vasiliev'e göre, Gürcü Kralı Giorgi Laşa, Trabzon İmparatorlarını kendine vergi ödemeye zorlamıştı.¹⁸ C. Toumanoff ise, Trabzon'un Gürcülere tabi olduğunu ve Andronikos Komnenos'un Gürcü bir prenses ile evlendiğini iddia etmiştir.¹⁹

Bununla beraber, Anthony Bryer, Trabzon İmparatorluğu'nun kültürel yaşamında ve yönetiminde Gürcü etkisinden bahsetmiştir. Gürcüler bu dönemde çok gelişmiş feodal bir sisteme sahipken, Trabzon İmparatorluğu'nun idarî ve dini yapısı neredeyse sadece Bizans İmparatorluğu'na benzemektedir. Gerçekten de, Trabzonlu asiller, Bizanslılarla aynı unvanları taşıyorlardı ve Trabzon İmparatorları olan Büyük Komnenoslar bakışlarını sürekli olarak Konstantinopolis'e çevirmişlerdi. Geleneklerinde ve reformlarında onları taklit ediyorlardı.²⁰ Buna karşılık, Trabzon'un mimarisinde Gürcü etkisinin belirgin izlerini görmek mümkündür.²¹

Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşundan sadece 19 yıl sonra, 1223'den itibaren Harezmîliler takip eden Moğollar Gürcistan'da göründüler. Birkaç yıl sonra Moğollar, bütün Orta ve Doğu Gürcistan'ı ele geçirmeye giriştiler ve 1243'den itibaren, ülke bir yüzyıldan daha uzun bir süre Moğol denetimi altına girdi. Gürcülerin mimari ve entellüktüel faaliyetlerinde Ortaçağ krallığının çöküşü ile aynı zamana denk gelen bir yavaşlama başladı.

¹⁶ J. Ph. Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, s. 117; E. Finlay, *Medieval Greece and Trebizond*, Edinbourg 1851, s. 391 (Bu eser yeniden basılmıştır: E. Finlay, *A History of Greece*, IV, Oxford 1877); William Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu*, İstanbul 2008, s. 24; Michel Kurşanskis, "L'Empire de Trébizonde et La Géorgie", *Revue des Études Byzantines (REB)* 35 (1977), s. 238.

¹⁷ A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, Madison, Wisconsin 1958, s. 15, 507.

¹⁸ A. A. Vasiliev, "The Foundation of the Empire of Trebizond", *Speculum* 11, 1935, s. 6, 29.

¹⁹ C. Toumanoff, "On the Relationship between the Founder of Trebizond and the Georgian Queen Thamar", *Speculum* 15, (1940), s. 301; Aynı Yazar, "Armenia and Georgia," *Cambridge Medieval History*, IV, s. 624.

²⁰ A. Bryer, "Some Notes on the Laz and Tzan I," *Bedi Kartlisa* 21-22, 1966, s. 179 ve dipnot 29; Aynı Yazar, "Rural Society in the Empire of Trebizond", *Ἀρχαίον Πόντον* 28 1966-1967, s. 153-155, 158; Hélène Ahrweiler, *L'Idéologie politique de l'Empire byzantin*, Paris 1975, s. 107. Ayrıca bkz. Germaine Roullard, *La Vie rurale dans l'Empire byzantin*, Paris 1953, s. 163 vd.

²¹ S. Lambros, Βησσαρίωνος Ἐγκώμιον εἰς Τραπεζούντα, *NE* 13, 1916, s. 189-90; A. Bryer, "Some Notes on the Laz and Tzan I", *Bedi Kartlisa* 21-22, 1966, s. 179; J. Baltrušaitis, *Études sur l'art médiéval en Géorgie et en Arménie*, Paris 1929, s. 92 vd.; S. Salia, "La Tao-Klardjéti et ses monastères", *Bedi Kartlisa* 10-12, 1961, s. 41-62; S. Ballance, "The Byzantine Churches of Trebizond", *Anatolian Studies* 10, 1960, s. 173-174.

Bununla birlikte, Trabzon'un nüvizmatığı Batı Gürcistan üzerinde önemli etki yapmıştır.²² Ayrıca Büyük Komnenoslar ve Gürcü Prensleri arasındaki siyasî ittifaklardan doğan evlilik ilişkileri çok iyi bilinmektedir.²³ Gerçekten de Trabzon asla Gürcistan'a tabi olmamış ve Bagratidler de hiçbir zaman Trabzon topraklarını ele geçirmeyi başaramamışlardır.

Trabzon İmparatorluğu'nun kurucularının büyükbabası olan İmparator Andronikos Komnenos'un 1170'lere doğru Gürcistan seyahatinin ardından bu ülkede torunlarını bıraktığı ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, bu konu hakkında Kunik, bazı Gürcü yıllıklarını yayınladı.²⁴ Kunik öncelikle, "Andronikashvili ailesi Kakhetie'de" adlı eserinde Andronikov prenslerinin kökenlerini, İmparator Andronikos'a dayandırdıklarını tespit etmiştir. Bunların içeriği şöyledir:

"1144. Bu yılda Manuel Komnenes Konstantinopolis'de imparatordu; bu imparatorun yeğenleri Andronic ve Alexis Gürcistan'da Hejouti şehrine geldiler. Bu dönemde Kral Georges hüküm sürüyordu ve bu kral onlara kaleler ve köyler hediye etti ve onlar için kendininkinin karşısında bir kilise inşa ettirdi. Kral Georges Derbend'e gitti, Mouskouri ve Chabrani'yi yıktı ve Andronic bu savaşta cesurca hareket etti.

1174. Bu yılda Kral Georges ve Alexis öldüler ve Kartalinie'de, St. Nicolas kilisesinde toprağa verildiler, Andronic ise yaşadı."²⁵

XIII. yüzyılın en önemli Bizans tarihçisi Pacyhmeres'e göre, Trabzon Rum İmparatorluğu, Laz sınırında kurulan küçük bir sınır devletinden fazla bir şey değildi.²⁶ Bu görüşe, Lazaropoulos ve Bessarion²⁷ da belli oranda katılmaktadır. Diğer taraftan Gürcü tarihçileri, Trabzon Rum İmparatorluğu'nu, Gürcülerin hakim olduğu bir devlet olarak görme eğilimindedirler. Aslında, Gürcü Bagratidler ve diğer bir Gürcü hanedanı

²² D. M. Lang, *Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia*, The A. N. S. Numismatic Notes and Monographs 130; New York 1955, s. 81 vd. D. M. Lang'ın görüşüne karşı olarak, Michel Kurşanskis, *Kyrmanueli*'nin yayılması XIII. yüzyıldan çok önce başladığını düşünmektedir: Michel Kurşanskis, "L'Empire de Trébizonde et La Géorgie", s. 238.

²³ Michel Kurşanskis, "Relations matrimoniales entre Grands Comnènes de Trébizonde et princes géorgiens", *Bedi Kartlisa* 34, 1976, s. 112 vd.

²⁴ Michel Kurşanskis, "L'Empire de Trébizonde et La Géorgie", s. 238.

²⁵ Michel Kurşanskis, "L'Empire de Trébizonde et La Géorgie", s. 239-240.

²⁶ Diğer Bizans tarih yazarları gibi Pachymeres de, Laz terimini etnik anlamdan ziyade Trabzon İmparatorluğu'nun halkını belirtmek için kullanır. George Pachymeres, *CSHB*, Vol. I, s. 520; Anthony A. M. Bryer, "A Byzantine Family: the Gabrades c. 979-c. 1653", s. 165, dipnot 8.

²⁷ A. Papadopoulos-Kerameus, *Fontes Trapezuntini*, Amsterdam 1965, s. 118; Michel Kurşanskis, "L'Empire de Trébizonde et La Géorgie", s. 240.

Cakelislerle olan akrabalığına rağmen, Büyük Komnenoslar kendilerini Bizans imparatorlarının meşru varisi olduklarını ispatlama gayreti içerisindeydiler. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun yönetiminde ve kültüründe Gürcülere ait çok az özelliğe rastlanmaktadır. Gürcü Krallığı ile Trabzon İmparatorluğu XIII. yüzyılın başlarından XV. yüzyıla kadar çok yakın müttefikler. Bunun en önemli göstergelerinden biri de, Büyük Komnenos ailesinden yedi üyenin Gürcü kraliyet ailesi mensupları ile evlenmiş olmasıdır.²⁸ Panaretos, Gürcüleri “muhteşem” unvanıyla zikreder. Gürcistan, Trabzon İmparatorluğu döneminde (1204-1461) feodal bir yapıya sahipken, Büyük Komnenoslar politik yapılarında ve kültürlerinde İstanbul'un takipçisi oldular ve bunu her fırsatta dile getirmeye çalıştılar. Halbuki, Gürcü etkisi sadece sanat, mimari ve nümizmatik sahasında etkisini göstermiştir.²⁹ Trabzon İmparatorlarını tamamen Roma imparatoru olmaktan alıkoyan en temel faktör barındırdığı Laz nüfusu idi. Lazlar imparatorluk politikalarında aktif olarak rol oynadılar.³⁰

Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşundan bahseden dönemin tüm kaynakları, Aleksios Komnenos'un yanına sığındığı Gürcü Kraliçesi Tamara'dan asker aldığını ifade ederler.³¹ Bu kaynaklardan Tamara'nın, Karadağ'da Gürcülere tahsis edilen bağışları yağmalayan “Cimri” III. Aleksis Angelos'u cezalandırmak için Bizans'ın eski Haldiya Themasını ele geçirtmeye karar verdiği sonucu çıkmaktadır. Panaretos, Aleksios Komnenos'un Konstantinopolis'i “çok mutlu” bir şekilde terkettiğini söyler. Fakat İstanbul'dan ne zaman ve hangi şartlarda ayrıldığını belirtmez.

²⁸ Gürcü kralları aynı şekilde Selçuklu Sultanlarına da kız vermekteydiler. Selçuklu Sultanı Alparslan, Gürcistan üzerine sefer düzenleyince, Gürcü kralı Bagrat Georg barış talebinde bulundu ve kızını Sultan'a vererek yıllık vergi vermeyi kabul etti. İsmail Aka, “Malazgirt Savaşı Hakkında Kaynaklar-Reşidüddin Fazlullah, (Camiü't-Tevarih), ve Kerimüddin Mahmud (Müsameretü'l-Ahbar)”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 47, Ağustos 1971, s. 76.

²⁹ Antony Eastmond, *Art and Identity in Thirteenth Century Byzantium Hagia Sophia and The Empire of Trebizonde*, Ashgate 2004, s. 18-19; S. Ballance, “The Byzantine churches of Trebizonde”, *Anatolian Studies*, X (1960), s. 172-175.

³⁰ Lazların etnik kökenleri hakkında çok farklı görüşler bulunmaktadır. Lazların etnik kimlikleri hakkında yapılan son çalışma için bkz. E. Jordaniya, “Etniçeskiy sostav naseleniya Ponta v XIII-XV vv. Çast I: Lazı (Pontus Nüfusunun 13.-15. Yüzyıllardaki Etnik Yapısı 1. Bölüm: Lazlar)”, *Byzantino-Slavica*, LVII (1996) 1, s. 125-139 (Rusça); Aynı Yazar, “Etniçeskiy sostav naseleniya i ne kotorie voprosı toponimiki Ponta v XIII-XVvv. (Pontus Nüfusunun 13.-15. Yüzyıllardaki Etnik Yapısı ve Pontus Yer Adı Hakkında)”, *Byzantino-Slavica*, LX (1999) 1, s. 71-86. Rusça bu makaleleri bizim için tercüme eden Mehmet Mürselov'a teşekkür ederim.

³¹ M. F. Brosset, *Histoire de la Géorgie*, I, Saint-Petersbourg 1856, s. 464-465; Panaretos, O. Lampsidés, *Μιχαήλ του Παναρέτου Περί τών Μεγάλων Κομνηνών*, Athens 1958, s. 61. Lampsides'in yorumu için ayrıca bkz. *adi geçen eser*, s. 111-114.

Kaynağımızda, Konstantinopolis'in Haçlılar tarafından işgalinin hiçbir izine rastlanmaz. Gürcülerin Büyük Kroniği'nde (Kartlis-Tzkhovreba), Aleksios'un Trabzon'u işgali belirtilir. Konstantinopolis 13 Nisan 1204'te düşmüştür ve Panaretos, Trabzon'un aynı yılın Nisanında alındığını söyler. Şu halde Aleksios ve kardeşi David'in bu tarihten çok önce Konstantinopolis'i terkettikleri açıktır. Önce belki Kraliçe Tamara'nın kızkardeşiyle evlenmiş olabilecek Aleksios'un yanına Gürcistan'a gitmeleri gerekti. Daha sonra da Trabzon'a karşı sefere hazırlanmak için yola koyuldular. Tüm bunların Konstantinopolis'in düşmesinden sonra iki haftadan daha kısa süre içerisinde meydana gelmiş olması imkânsızdır. 1204 Nisan olayları ile ilgili Akropolites'in metni bunu doğrulamaktadır: "Gerçekten de Konstantinopolis'in kaybedilmesi karışıklığında, şurada burada kumandanlar vardı ve bazıları diğerlerinin başına geçerek egemenlikleri altında bulunan ülkeyi kendi imparatorlukları yaptılar..."³² Metnin devamında Akropolites, David Komnenos'un Paflagonya'daki varlığını ve Aleksios'un Trabzon'da hüküm sürdüğünü anlatır.

Bu bilgi ayrıca Niketas Khoniates, VIII. Michel'in başnoteri (protonotaire) Ogerios ve Ermeni yazar Haithon tarafından da doğrulanmaktadır. Sadece yukarıda belirttiğimiz geç tarihli Gürcü yıllıkları, Trabzon'un alınışını 1198'e yerleştirmişlerdir.³³

Niketas Khoniates, Konstantinopolis'in işgalinin ardından ortaya çıkan kargaşalardan da bahsetmektedir. Yunanistan'da meydana gelen olayları anlattıktan sonra, Küçük Asya'daki Theodoros Laskaris'in hakimiyetini anlatır ve şöyle ilâve eder: "İmparator Andronikos'un, oğlu Manuel'den olan torunu David, Pontus Herakleia [Karadeniz Ereğli] ve Paplagonia'yı [Kastamonu ve civarı] yönetirken, kardeşi Aleksis, Oinaion [Ünye], Sinope [Sinop] ve Trebizonde [Trabzon]'de hüküm sürüyordu."³⁴

1279'da ise Ogerios, şu şekilde yazmaktadır: "Doğu bölgelerinde Trebizonde adlı bir toprak var ki bu toprağı Konstantinopolis Latinler tarafından alındığı sırada, kumandanlardan biri işgal ediyordu: Bu kumandanın adı Kir Aleksis'di."³⁵

³² Akropolites, *Kronik*, Bonn Neşri, s. 13-14; George Akropolites: *The History*, Edited and Translated by Ruth Macrides, University of Birmingham, Oxford University Press 2007 s. 119-123.

³³ Michel Kurşanskis, "L'Empire de Trébizonde et La Géorgie", *Revue des Études Byzantines (REB)* 35 (1977), s. 244.

³⁴ Nicetas Choniates, *Historia*, CSHB, XXII, Bonn 1835, s. 480⁸⁴²; *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206), İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, Çeviren: Işın Demirkent, İstanbul 2004, s. 226.

³⁵ Michel Kurşanskis, "L'Empire de Trébizonde et La Géorgie", s. 244.

Son olarak 1300'lerin sonlarına doğru, Haiton Türkiye'nin 8. eyaletinin Genech (Canik) olarak adlandırıldığını orada Trabzon kentinin bulunduğunu ve sadece bu eyaletin kısa bir süreden beri krallık olduğunu şu şekilde yazmaktadır: "İmparator, yönetmek için her yıl oraya bir vali gönderiyordu, gelen valilerden biri isyan etti ve ülkede krallığını kurdu: Bugün orada kendini Trabzon İmparatoru olarak adlandırması bu şekildedir."³⁶

XIV. yüzyılda, Ephraim ve Nicephoros Gregoras da hemen hemen aynı ifadeleri kullanırlar.³⁷ Tüm bu bilgilerden, Büyük Komnenosların, Konstantinopolis'in düşmesi sırasında Trabzon'da oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır. Akropolites "şeflerin, egemenlikleri altındaki ülkeyi kendi imparatorlukları yaptıklarını" ifade etmektedir. Aleksios'un "hükümdarlığa atanması" olayı, ayrıca Trabzon'un işgalinin Konstantinopolis imparatoruna karşı bir isyan hareketi olduğu açıktır. Niketas Khoniates, Büyük Komnenosların, diğer Grek soylularının sahipsiz kalan toprakları ele geçirdiği sırada Trabzon'da hüküm sürdüklerini söylemektedir. Ogerios ve Hayton aynı olaylara atıfta bulunurlar. Fakat Hayton, Büyük Komnenos Aleksios'u imparator tarafından atanan bir vali ile karıştırmaktadır. Sonuçta, Gürcü kronikleri, bu prensin Kraliçe Tamara'nın yanına sığındığı hususunda kesindirler ve bunu doğrulayan Panaretos, Aleksios'un Konstantinopolis'i terkettiğini ilave eder.

Sonuç olarak, Büyük Komnenosların Trabzon'daki hâkimiyetleri 1204 Nisanında başlamıştır. Konstantinopolis'in Latinler tarafından işgal edilmesinden kısa bir süre önce bu haber merkeze ulaşmıştır. XIII. yüzyıl yazarlarına göre, Trabzon bu "isyancılar" tarafından işgal edilmiştir. Panaretos'un, Konstantinopolis'te 1204 yılında meydana gelen olaylardan bahsetmemesi gerçekten ilginçtir. Panaretos eserine şu şekilde başlamıştır: "Büyük Komnenos Aleksios, Konstantinopolis'ten çok mutlu ayrıldı, halası Tamara'nın dikkati ve çabalarıyla sağlanan askerler ile İberiya'dan geldi ve 1204 yılı Nisan ayında (Saint Georges gününde) Trabzon'u ele geçirecek bölgeye hakim oldu."³⁸

İlk başlarda Büyük Komnenos Aleksios ve David kardeşlerin Trabzon'u ele geçirmeleri merkezde isyan hareketi olarak görülmüştür. Ancak, daha sonra, meydana gelen olayların seyri, devletin topraklarını genişletmelerine

³⁶ Michel Kurşanskis, "L'Empire de Trébizonde et La Géorgie", s. 245.

³⁷ Gregoras, Bonn Neşri, I, s. 13-14; Michel Kurşanskis, "L'Empire de Trébizonde et La Géorgie", s. 246.

³⁸ Panaretos, *Kronik*, ed. O. Lampsidés, Μιχαήλ τοῦ Παναρέτου Περί τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν, Athens 1958, s. 60-61; M. F. Brosset'in Fransızca çevirisi: *Histoire du Bas-Empire de Lebeau et Saint Martin*, XVII, Paris 1834, s. 255.

imkân sağlamıştır. Bütün bu şartlar altında Aleksios Komnenos kendini imparator ilân etmiştir.³⁹

Türklerin Anadolu'ya girdikleri XI. yüzyılda, Karadeniz Bölgesi'nde Bizans İmparatorluğu ile Gürcü Krallığı arasında evlilik ittifakına dayalı yakın ilişkiler bulunmaktaydı. 1065 ya da 1071 yılında, Gürcü Kralı IV. Bagrat'ın (1027-1072) kızı ve II. Georgios'un (1072-1089) kızkardeşi prenses Martha, Bizans İmparatoru VII. Michael Ducas Parapinakes (1071-1078) ile evlendirildi. Bu prenses, Bizans kaynaklarında Maria olarak geçmektedir. Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos (1081-1118) zamanında Gürcü kralı II. David (1089-1125) kızlarından Kata'yı İstanbul'a

³⁹ 1301 tarihinde Şam'da doğan el-Ömeri, Memlük Devleti'nde kadılıktan nazırlığa kadar bir çok görevlerde bulunmuş ve *Mesalikü'l-Ebsâr fi Memalikü'l-Emsâr* adlı eseri ile ün kazanmıştır. Kaynağımız, Trabzon Rum İmparatorluğu hakkında oldukça öz ve değerli bilgiler vermiştir:

“Haça tapanlara ait Trabzon Krallığı, Pontus sularının oluşturduğu yarım daire biçimindeki bir körfezde, deniz kıyısı boyunca uzanan büyük bir imparatorluktur. Tasvir ettiğimiz bu deniz kıyısında, Türkler tarafından işgal edilmiş toprakların sınırında batıdan doğuya uzanır. Rum ülkesinin güneyindeki Trabzon'un, orta kısmı çok genişken iki uç noktası dardır. Adeta erik gibi bir meyvenin resmini taklit edermişçesine dairenin merkezinden dışarıya doğru iki yandan pergelle çizilmiş gibidir. Cenova'lı Belban, bu krallığın haritasını bana bu şekilde çizmiştir. Öyküsüne göre, Trabzon kralı, Konstantinopolis kentinin kurucusu olan Konstantin'in soyundan bir Yunan prensidir. Bu hükümdar, tahta oturur taç takar ve bir krala lâyık gelirlere, kalabalık bir saray erkânına ve papanın nezdinde büyük bir saygıya sahiptir. Bu hükümdar ve tüm tebaası aşırı güzellikleriyle kendini belli eder; ancak bugün hüküm süren prens, babası gibi, iki böğrü üzerinde ince uzun, çıkıntılı, bir başparmak uzunluğunda ve genişliğinde ve bir nevi kuyruğa benzer bir ura sahiptir. Aynı ülkede, vücut yapısı bu özelliğe sahip birçok kişi görülmektedir. Belban bu hikâyeyi bana anlattığı zaman, pek gerçekçi görünmediği için bunu yazmakta tereddüt ettim; fakat Bahadır-Abouami ve ardından kendilerini dini hayata adanmış üç adam aracılığıyla aynı bilgiyi bana teyid ettirdi. Böylece sorumluluğu onlara bırakarak bu olayı eserime yazmakta tereddüt etmedim. Zaten, Allah'ın kudreti sonsuzdur; Şüphesiz, dilediği her şeyi yapar ve istediğinde insanların bilmediği nesnelere yaratır.

Aynı Belban'ın anlatılarına göre, Trabzon Krallığı'nın sakinleri savaşçı ve gözü pek adamlardır. Ülkeleri; Kırım kentine, Kabdjak (Kıpçak) çölüne ve kuzeye doğru giden diğer seyyahlar tarafından sürekli geçilmektedir. Trabzon İmparatorluğu, Kurdjes (Gürcistan) Krallığından daha geniştir ve halkı daha kuvvetli ve cesur olduğu için Hristiyan hükümdarların gözünde daha önemlidir. Trabzon kralı, Ermenistan kralı gibi Tekfur unvanı taşır. Trabzon Tekfuru, şu an yönetiminde bulunan Grek imparatorundan soy olarak daha ünlüdür ve o, bu hükümdara göre kendinde büyük bir üstünlük görür. Onun ordusunu oluşturan askerler az sayıda ve kötü donanımlı olmalarına rağmen, kahraman ve korkunç oldukları kadar, avlarının kaçıp kurtulmasına asla izin vermezler. Bununla birlikte, bütün kaynaklara göre, bu ülke, komşu Türkmen beyliklerine benzemektedir. Cenovalı Belban böyle anlattı.” Şihabeddin Abu'l-Abbas Ahmed b. Yahya İbn Fadlullah el-Adavi, el-Ömerî, trans. M. Quatremère, “Notice de l'ouvrage qui a pour titre: Mesalek Alabsar fi Memalek Alamsar (Mesalikü'l-Ebsâr) Voyage des yeux dans les différentes contrées”, *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du Roi et autres bibliothèques*, 13 (1838), s. 379-80.

gelin olarak gönderdi. Bu Gürcü prensesi, Nicephoros Bryennos ile *Alexiad* adlı ünlü tarih eserinin yazarı Anna Komnena'nın oğluyla evlendirildi.⁴⁰ Bütün bu evlilik ittifakları bize, Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşundan önce, Bizans imparatorları ile Gürcü Hanedanlığı arasında bir yüzyıldan fazla bir süreden beri akrabalık ilişkilerinin var olduğunu ve bunun siyasi evlilik diplomasisi ile tesis edildiğini göstermektedir.

Trabzon İmparatorluğu'nun kurucusu olan Aleksios ve David Komnenos, ünlü Bizans İmparatoru I. Andronikos Komnenos'un (1185) Sebastokrator⁴¹ olan oğlu Manuel'in çocuklarıdır. Komnenos sülalesi 1057 yılından itibaren İstanbul'da imparator olarak hüküm sürdüler ve tahta oturdukları sırada Bizans'ın en zengin ve en şanlı hanedanlarından biri oldular. I. Andronikos Komnenos maceralı bir hayattan sonra, taht için yıllarca sürdürdüğü mücadeleyi kazanarak iktidar oldu. Fakat 1185'te rakip hanedan Angeloslar'ın düzenlediği bir darbede oğlu Sebastokrator Manuel ile birlikte öldürüldü.⁴² Manuel'in iki oğlu Aleksios ve David'in bu kargaşadan nasıl kurtulup kaçırıldıkları hakkında tam bir görüş birliği yoktur. Trabzon İmparatorluğu'nun kurucusu Komnenos kardeşlerden, Aleksios'un 1182'de, David'in ise 1185'de doğdukları tahmin edilmektedir. Andronikosları tamamıyla tasfiye etmek isteyen II. Isaakios Angelos'un, Komnenosların İstanbul'da yaşamasına izin vermediği açıktır.

İmparator I. Andronikos Komnenos'un torunları Aleksios ve David Komnenos kardeşler, Bizans'ın Haldiya ve Paflagonya temalarını ele geçirdikten sonra doğal olarak İznik'te devlet kuran Theodoros Laskaris'in rakibi haline geldiler. Laskaris'e kıyasla Komnenos kardeşler, Bizans aileleri içerisinde daha soylu bir aile olan Komnenos Hanedanlığından gelmekteydiler. Bu yüzden kendilerini imparator olarak Theodoros Laskaris'ten daha üstün görüyorlardı. Bu sebepten dolayı, Trabzon İmparatoru I. Aleksios Komnenos, İznik İmparatoru'nun en ciddi rakibi

⁴⁰ A. Vasiliev, "The Foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222)", s. 4.

⁴¹ *Sebastokrator* (σεβαστοκράτωρ) kelimesi *Sebastos* ve *Autokrator*'un birleşmesiyle oluşmuş, Bizans İmparatoru Isakios Komnenos'un kardeşi I. Aleksios tarafından meydana getirilmiş bir unvandır. Komnenoslar döneminde *sebastokrator*, imparatorun çocuklarını ve kardeşlerini ifade etmek için, en üst düzey makamdaki kişilere verilirdi. 1204 yılından sonra bu unvan Latin İmparatorları için de kullanılmıştır. İznik İmparatorları, bu unvanı Sabbas Asidenos gibi yarı bağımsız toprak sahiplerine ihsan etmişlerdir. *Sebastokrator* unvanı, öncelikli olarak imparatorun akrabalarına verilmekteydi. Bu unvanı, en son olarak İmparator İoannes Kantakuzenos döneminde yaşayan Demetrios Kantakuzenos almıştır. Ayrıca XIII. ve XIV. yüzyıllarda Bulgar Krallığı'nda da *Sebastokrator* unvanı kullanılmaktaydı. Mavi renk, *Sebastokrator*'ların rengi olup, resmi belgeleri mavi mürekkeple imzalarlardı. Sebastokrator'ların eşlerine *Sebastokratorissa* unvanı verilmekteydi. Bak. Alexander P. Kazhdan, *ODB*, Vol. III, Oxford 1991, s. 1862.

⁴² William Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu*, s. 11-14.

haline gelmiştir.

Trabzon ordusunun başına geçen David Komnenos, Bizans'ın varisi olma politikası gereği, Karadeniz kıyılarından hareketle önce Karadeniz Ereğli'yi (Pontos Herakleia) ele geçirdi ve daha sonra harekâtına devamla Sakarya Irmağını geçerek Konstantinopolis'e yaklaşmaya çalıştı. Bu olay dönemin görgü şahidi Niketas Choniates'in eserinde şu şekilde geçmektedir:

“Komnenos ailesinden olan David, Paphlagonia'lıları ve Pontic Herakleia (Ereğli)'luları tekrar askere aldı ve Phasis nehri kıyısında yaşayan İberialılardan da bir bölük ücretli asker sağladı. Bu birliklerle şehirleri ve köyleri ezdi. Adı Aleksios olan kardeşinin ismini yüceltti; onun öncüsü ve habercisi oldu. Fakat Aleksios hep tereddüt içinde kaldı ve zamanını Trabzon bölgesinde geçirdi. Efsanevi Hylas⁴³ gibi adı daima söylendi ama kendi hiç görünmedi. Synadenos adında ve daha pek genç yaşta bir kumandanın idaresinde bulunan David'in ordusu Nikomedia (İzmit)'ya yaklaşınca, Laskaris bir ordu topladı ve ona karşı yürüdü. Bilinen ve her zaman kullanılan yoldan gidermiş gibi yaptı, ama Synadenos'a fark ettirmeden dönerek zorlu ve geçişi zor bir yola saptı ve ona saldırdı. Bu şekilde delikanlıyı bertaraf etti ve ordusunu dağıttı; böylece David'in Pontic Herakleia'dan daha ileri gitmesini engelledi. Laskaris kısa bir süre sonra Mavrozomes ile çatıştı ve onun sürgüne gitmesine sebep oldu. Türkleri de büyük bir yenilgiye uğrattı, birçok kişiyi kesip öldürdü, aralarında ordu kumandanları ve asiller bulunan pek çok kişiyi de esir aldı.”⁴⁴

David Komnenos'un batı yönündeki ilerleyişini, Bizans tahtının varisi olma iddiasındaki Theodoros Laskaris, Selçuklu Sultanı ile kurduğu ittifak ile durdurmuştur. Aleksios ve David Komnenos kardeşler batıda hem Theodoros Laskaris hem de Haçlı orduları kumandanı Henri ile mücadele etmek zorundaydı. 1208 yılında İznik İmparatoru Teodoros Laskaris, Trabzon'dan Karadeniz Ereğli'ye kadar uzanan bölgeyi hakimiyetine alan ve stratejik noktaları kontrol eden David Komnenos'u durdurmayı başarmıştır. Bu başarısına rağmen Theodoros Laskaris, Büyük Komnenos David'in Paflagonya Temasından çekilmesini başaramamıştır. İznik İmparatoru Theodoros Laskaris, Gürcülerin ve Latinlerin desteklediği Trabzon Prensi David Komnenos'a karşı Türkiye Selçukluları ile ittifak yapmak zorunda kalmıştır. 1208'den sonra Trabzon ve İznik arasındaki düşmanlık 1214 yılına

⁴³ Hylas, Herakles ile birlikte Mysia bölgesine yapılan sefere katılır, fakat karaya çıktıktan sonra ormanda kaybolur. Bütün aramalar ve seslenişler boşunadır; hiçkimse Hylas'ı bulamaz. Daha geniş bilgi için bak. A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s. 159.

⁴⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, s. 626, II.57-66; Magoulias, *O City of Byzantium*, p. 343; *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)*, İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması, Çev. Işın Demirkent, İstanbul 2004, s. 210-211.

kadar herhangi bir mücadeleye sahne olmadan sessiz bir şekilde devam etmiştir. Bu arada kardeşine göre daha hırslı olan David 1212 yılında ölmüştür.⁴⁵

Sonuç

Şayet David Komnenos ile İznik İmparatoru Theodoros Laskaris birbiriyle rekabet etmek yerine işbirliği yapmış olsalardı, belki de İstanbul'daki Latin işgali kısa bir süre içinde son bulabilirdi. Kendilerini "Büyük Komnenoslar" olarak adlandıran Trabzon imparatorları, kendilerini tanınmış Komnenos Hanedanının gerçek ve yasal mirasçıları ve aynı zamanda Bizans imparatorluk geleneğinin taşıyıcıları olarak görmüşlerdir. Başlangıçta rakipleri İznik'teki Laskarisler ve daha sonra 1261 yılında İstanbul'u tekrar ele geçiren Palaiologos Hanedanı imparatorları tarafından "Romalıların İmparatorları", yasal Bizans Hanedanı olarak tanınmamış ve Bizans'ın merkezi olan İstanbul'dan neredeyse kopuk bir şekilde yaşamış olmalarına rağmen, Trabzon Rum imparatorları 257 yıl boyunca konumlarını güçlendirmeyi ve kendilerini tehdit eden siyasi güçlere karşı tarih sahnesinde ayakta kalmayı başarmışlardır.

Kaynakça

- AKROPOLITES, Georgios, *Historia*, yay. A. Heisenberg, *Georgii Acropolitae Opera*, 2 Cilt, Leipzig 1903; Almanca çevirisi: *Die Chronik Georgios Akropolites*, von Wilhelm Blum, Bibliothek der Griechischen Literatur: Bd. 28, Stuttgart A. Hiersemann 1989; İngilizce Çevirisi: Ruth Macrides, *A Translation and Historical Commentary of George Akropolites' History*, Oxford University Press 2007.
- ALLEN, W. E. D., *A History of the Georgian People from the Beginning down to the Russian Conquest in the Nineteenth Century*, London 1932.
- eL-ÖMERî, İbn Fazlullah, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*, nşr. F. Taeschner, Leipzig 1929; M. Quatremere, *Notice de L'ouvrage qui a pour titre Mesalek al-absar fi memalek al-amsar, Voyages des yeux dans les royaumes des differentes contrees (ms. Arabe 583)*, Notices et extraits des Manuscrits de la Bibliotheque du Roi, XIII (Paris 1835) 334-381; *Mesâlikü'l-Ebsâr ve Memâlikü'l-Emsâr*, ed. Fuad Sezgin, Frankfurt 1988.
- ANGELOV, Dimiter, *Imperial Ideology and Political Thought in Byzantium (1204-1330)*, Cambridge 2007.
- ANGOLD, Michael, *A Byzantine Government in Exile Government and Society Under the Laskarids of Nicaea (1204-1461)*, Oxford University Press 1975.
- _____, _____, *The Fourth Crusade*, Harlow 2003.
- _____, _____, "Nikaia Kenti MS 1000-1400", *Tarih Boyunca İznik*, Editörler: Işıl Akbaygil, Halil İncalık, Oktay Aslanapa, İstanbul 2004, s. 27-55.

⁴⁵ A. Vasiliev, "The Foundation", s. 12.

- ARTUN, Tuna, *The Regestes of the Medieval Acts of Vazelon Monastery: The Codex E of the Timios Prodromos on Mount Vazelon as a Source for the Social, Economic and Institutional History of Rural Matzouka from the Thirteenth to the Fifteenth Century*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- AYÖNÜ, Yusuf, "Batı Anadolu'da Bizanslı Yerel Hâkimlerin Bağımsızlık Hareketleri (XII. Yüzyılın Sonları ve XIII. Yüzyılın Başlarında)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 42, Ankara 2007, s. 141-154.
- _____, _____, "Türkiye Selçuklu Devleti İle Trabzon İmparatorluğu Arasında Karadeniz Bölgesindeki Hâkimiyet Mücadeleleri (1204/1243)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXIII, Sayı:1, (Temmuz 2008), s. 15-35.
- BOOTH, Ian, "Theodore I Laskaris and Paphlagonia, 1204-1214: towards a chronological description", *Αρχαίον Ποντος*, 50 (2003-2004), pp. 151-224.
- _____, _____, "The Sangarios Frontier: The History and Strategic Role of Paphlagonia, Byzantine Defence in the Thirteenth Century", *Byzantinische Forschungen*, Band XXVIII, Verlag Adolf M. Hakkert, Amsterdam 2004, pp. 45-87.
- _____, _____, "Ghazis, roads and Trade in North-West Anatolia", *Byzantine and Modern Greek Studies*, vol. 31, No:2 (2007), p. 127-145.
- BRAND, M. Charles, "The Turkish Element in Byzantium, Eleventh-Twelfth Centuries", *Dumbarton Oaks Papers*, 43 (1989), pp. 1-25; Bu makalenin Türkçe tercümesi için bakınız: "XI. ve XII. Yüzyıllarda Bizans'ta Türk Varlığı", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Çev. Melek Öksüz, Sayı: 4 (Bahar 2008), s. 115-157.
- BRATIANU, Georges, *La Mer Noire*, Münih 1969.
- _____, _____, *Recherches sur le commerce Génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle*, Paris 1929.
- BRENDEMOEN, Bernt, *The Turkish Dialect of Trabzon*, c. I, Harassowitz Verlag, Wiesbaden 2002.
- BRYER, Anthony A. M., *The Society and Institutions of the Empire of Trebizond*, (unpublished doctoral thesis), Oxford 1967.
- _____, _____, "A Byzantine Family: the Gabrades c. 979-c. 1653", *University of Birmingham, Historical Journal*, 12 (1970) pp. 164-187.
- _____, _____, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Papers 29 (1975) Variorum Reprints*, London 1980, pp. 113-149.
- _____, _____, -David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, With Maps and Plans by Richard Anderson and Drawings by June Winfield, Volume I-II, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C. 1985.
- CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çeviri: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- EASTMOND, Antony, *Royal Imagery in Medieval Georgia*, Pennsylvania State University Press 1998.
- _____, _____, *Art and Identity in Thirteenth-Century Byzantium Hagia Sophia and The Empire of Trebizond*, Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs, Volume 10, Ashgate Variorum 2004.
- ERDEM, İlhan, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.

- _____, _____, "XIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hakimiyet Mücadeleleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XIX, Sayı: 30, (Ankara 1998), s. 57-68.
- el-ÖMERÎ, Şihabeddin Abu'l-Abbas Ahmed b. Yahya İbn Fadlulllah el-Adavi, trans. M. Quatremère, "Notice de l'ouvrage qui a pour titre: Mesalek Alabsar fi Memalek Alamsar (Mesalikü'l-Ebsâr) Voyage des yeux dans les différentes contrées", *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du Roi et autres bibliothèques*, 13 (1838), s. 379-80.
- FALLMERAYER, Jakob Philip, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, München 1964; Türkçe çevirisi: *Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi*, Münih'te 1827 yılında basılan Almancasından tercüme eden: Ahmet Cevat Eren, *Türk Tarih Kurumunda Basılmamış Nüsha*: No: 40/86.
- _____, _____, *Doğu'dan Fragmanlar*, Çeviren: Hüseyin Salihöğlü, Ankara 2002.
- FINLAY, George (1799-1875), *The History of Greece, Medieval Greece and the Empire of Trebizond A.D. 1204-1461*, vol. IV, Oxford 1877.
- FOSS, Clavijo (with the collaboration of J. Tulchin), *Nicaea: a Byzantine capital and its praises, with the speeches of Theodore Lascaris "In praise of the Great City of Nicaea", and Theodore Metochites "Nicene oration"*, Brookline 1996, pp. 59-63.
- FOTHERINGHAM, J. K., "Genoa and the Fourth Crusade", *The English Historical Review*, Volume 25, Issue 97 (Jan., 1910), pp. 26-57.
- GALSTYAN, A. G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar, XIII.-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, Ekler ve Açıklamalar ile Rusçadan çeviren: İlyas Kamalov, İstanbul 2005.
- GARDNER, Alice, *The Laskarids of Nicaea*, Cambridge 1912.
- Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, Gürcüceden Çeviren: Marie Felicite Brosset, Çeviren: Hrand D. Andreasyan, Notlar ve Yayına Hazırlayan: Erdoğan Merçil, Ankara 2002.
- K'art 'lis c 'xovreba, The Georgian Royal Annals And Their Medieval Armanian Adaptation*, Edited by Stephen H. Rapp, Jr. Volume I, Caravan Boks Delmar, New York 1998.
- KOROBENIKOV, D. A., *Byzantium and Turks in the Thirteenth Century*, Unpublished Ph.D Thesis, Oxford University 2003.
- KURŞANSKIS, Michel, "L'empire de Trébizonde et la Géorgie", *Revue des Études Byzantines (REB)*, 35 (1977), pp. 237-256.
- _____, _____, "L'Empire de Trébizonde et les Turcs au 13e siècle", *Revue des Études Byzantines (REB)*, 46 (1988), pp. 109-124.
- LAIUO, Angeliki E., "On Political Geography: The Black Sea of Pachymeres", *The Making of Byzantine History: Studies Dedicated to D. M. Nicol*, London 1993, pp. 94-121.
- LAMPSIDES, O., "La Rivalité entre l'État des Grands Comnènes et celui de Nicée à propos de l'héritage de l'idée Byzantine", *Actes du XVe Congrès International d'études Byzantines*, vol. IV: Histoire, Athens 1980, p. 186-191.
- LANG, David Marshall, *The Georgians*, London 1966; Türkçesi: *Gürcüler*, Çeviren: N. Domaniç, İstanbul 1997.

- LANGDON, John Springer, *John III Ducas Vatatzes' Byzantine Imperium in Anatolian Exile, 1222-54: The Legacy of His Diplomatic Military and Internal Program for the Restitutio Orbis*, Unpublished Ph.D Thesis, University of California, Los Angeles 1978.
- _____, _____, *Byzantium's Last Imperial Offensive in Asia Minor: The Documentary Evidence for and the Hagiographical Lore about John III Dukas Vatatzes' Crusade against the Turks, 1222 or 1225 to 1231*, Aristide D. Caratzes New Rochelle, New York 1992.
- LILIE, R.-J., "Twelfth-century Byzantine and Turkish State", A.A.M. Bryer-M. Ursinus (ed.) *Manzikert to Lepanto, The Byzantine World and the Turks (1071-1571)*, coll. *Byzantinische Forschungen*, Vol. XVI, Amsterdam 1991, pp. 35-51; Bu makalenin Türkçe çevirisi için bkz: "XII. Yüzyılda Bizans ve Türk Devletleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XX, Sayı 1, çev. Yusuf Ayönü, Temmuz 2005, s. 197-209.
- MACRIDES, Juliana Ruth, *A Translation and Historical Commentary of George Akropolites' History*, Oxford 2007.
- _____, _____, "The Thirteenth Century in Byzantine Historical Writing", C. Dendrinis, J. Harris, E. Harvalia-Crook, J. Herrin, ed. *Porphyrogenito: Essays on History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides*, London 2002, pp. 63-76.
- MELIKOFF, Irène, "Géorgiens, Turcomans et Trébizonde: Notes sur le "Livres de Dédé Korkut", *Bedi Kartlisa*, XVII-XVIII, no: 45-46, (1964), p. 18-27. Bu makalenin Türkçe çeviri için bak. "Gürcüler, Türkmenler ve Trabzon: "Kitâb-ı Dede Korkut Üzerine", *Destan'dan Masal'a Türkoloji Yolculuklarım*, Çev. Turan Alptekin, İstanbul 2008, s. 27-40.
- OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçeye Çeviren: Fikret İşiltan, Ankara 1995.
- PAGE, Gill, *Being Byzantine Greek Identity before the Ottomans*, Cambridge 2008.
- PANARETOS, Michael, (*Trabzon İmparatorluğunun Kroniği*), yay. A. Papadopulos-Kerameus, Ανάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, 5 cilt, St. Petersburg 1891-1898; Ierosolimitike Bibliotheke, 4 cilt, St. Petersburg 1891-1899; Yay. S. P. Lambros, Mikhael Panaretos, *NE*, 4 (1907), s. 266-294; yay. O. Lampsides, "Michael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenon", *Arkheion Pontou*, 22 (1958), s. 5-128.
- PAPAYIANNI, A., *Aspects of the Relationship between the Empire of Nicaea and the Latins, 1204-1254*, Unpublished Ph.D. Thesis, Royal Holloway and Bedford New College, London 2000.
- PEACOCK, A. C. S., "The Saljuq Campaign against the Crimea and the Expansionist Policy of the Early Reign of Âlâ' al-Dîn Kaykubâd", *JRAS*, Series 3, 16, 2 (2006), pp. 133-149.
- _____, _____, *Medieval Islamic Historiography and Political Legitimacy*, Vanguard Books 2007.
- _____, _____, "Georgia and the Anatolian Tuks in the 12th and 13th centuries", *Anatolian Studies* 56 (2006), p. 127-146.
- _____, _____, "Nomadic Society and the Seljûq campaigns in Caucasia" *Iran and the Caucasus*, 9, pp. 205-230.
- ROBERT DE CLARI, *İstanbul'un Zaptı (1204)*, Çeviren: Prof. Dr. Beynun Akyavaş, TTK Yay., Ankara 2000.

- ROSENQVIST, Jan Olof, *The Hagiographic Dossier of St Eugenios of Trebizond in Codex Athous Dionysiou 154*, A Critical Edition with Introduction, Translation, Commentary and Indexes, Uppsala 1996.
- SAVVIDES, Alexios G.C., *Byzantium in the Near East: Its Relations with the Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor, the Armenians of Cilicia and the Mongols, A.D. 1192-1237*, Thessaloniki 1981.
- SHUKUROV, Rustam, "Trebizonde and the Seljuks (1204-1299)", *Mésogeios*, 25-26 (2005), p. 71-136.
- TELLİOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon 2004.
- _____, _____, "Trabzon Rum Devleti'nin Kuruluşu Hakkındaki Tartışmalar", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 41, Eylül 2004, s. 139-146.
- _____, _____, "Panaretos Kroniği'nin Türklerle İlgili Bölümleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 143, (Nisan 2003), s. 63-68.
- _____, _____, "Doğu Karadeniz Bölgesinde Komnenos Hakimiyeti (1204-1461) ve Türkler", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Trabzon 2008, s. 109-124.
- TOUMANOFF, Cyrill, "On the Relationship between the Founder of the Empire of Trebizond and the Georgian Queen Thamar", *Speculum*, Volume 15, Issue 3 (Jul., 1940), pp. 299-312.
- USPENSKİ, F. İ., *Trabzon Tarihi (Kuruluşundan Fethine Kadar)*, Çeviren: Dr. Enver Uzun, Trabzon 2003.
- VASILIEV, A. A., "The Foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222)", *Speculum*, 11, Issue 1 (Jan., 1936), pp. 3-37.